

Növekedési vagy fejlődési csapda*

Csath Magdolna

Ebben az esszében azt vizsgáljuk, hogy hogyan lehetne pontosabb képet kapni nemcsak a hagyományos gazdasági mutatókkal mért növekedési helyzetről, hanem a fejlettségről is, amellyel kapcsolatban szintén felvethető a csapdahelyzetbe kerülés lehetősége. Különbséget teszünk fejlődés és növekedés között, rámutatva arra, hogy Magyarország növekedési adatai kedvezők, a fejlettségi mutatókat tekintve azonban lemaradásban van. Ez az ellentmondás további, részletesebb elemzéseket tesz szükségessé ahhoz, hogy meghatározhassuk a növekedési mutatóktól független fejlődési mutatók kívánatos célértékeit, és ezek elérésével elkerülhessük a fejlődési csapdát. Ez azért is indokolt, mert hosszabb távon a fejlődési mutatók alakulása a fenntartható növekedés esélyeit is befolyásolja, továbbá lehetővé teszi az általánosabb, rendszerszintű minőségi előrelépést is. A felvetett kérdésekkel kapcsolatban bemutatott statisztikai adatokra támaszkodva azt a következtetést vonjuk le, hogy szükséges lenne egy növekedési-fejlettségi matematikai modell megalkotása a dinamikus kapcsolat bemutatására és ökonometriai elemzésére. Erre azonban ennek az esszének a keretében nem vállalkozunk.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: E22, I15, I25, J24, O11, P52

Kulcsszavak: közepes jövedelmi csapda, közepes fejlettségi csapda, ellenálló képesség, alkalmazkodóképesség, immateriális beruházások, növekedési modellek

1. Bevezetés

A közepes jövedelmicsapda-elméletek azt vizsgálják, mi lehet az oka annak, hogy amikor az országok elérnek egy közepes jövedelmi szintet, akkor közülük többeknek is lelassul, esetleg stagnálni kezd a növekedése. Ha ez a helyzet hosszabb ideig fennáll, akkor azt mondják, hogy az ország közepes jövedelmi csapdába került.¹ A kutatásoknak azonban vannak olyan gyenge pontjai, amelyek miatt javaslataik nem elegendők általában a csapda elkerüléséhez.

* A jelen kiadványban megjelenő írások a szerzők nézeteit tartalmazzák, ami nem feltétlenül egyezik a Magyar Nemzeti Bank hivatalos álláspontjával.

Csath Magdolna kutatásvezető a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen és magántanár a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen. E-mail: csath.magdolna@uni-nke.hu

A magyar nyelvű kézirat első változata 2021. december 4-én érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.25201/HSZ.21.2.152>

¹ Middle income trap

Az esszé fő témája a növekedési csapda és a fejlettségi csapda megkülönböztetése és annak bemutatása, hogy a növekedési csapda elkerülése még nem biztos, hogy a fejlettségi csapda elkerülését is lehetővé teszi. A *második fejezet* bemutatja a növekedési csapdával kapcsolatos legfontosabb szakirodalmi megállapításokat, és elemzi szakmai-módszertani gyenge pontjaikat, elismerve természetesen a növekedési elemzések létjogosultságát. A továbbiakban javaslatot tesz egy újfajta, fejlettséggel kapcsolatos modellezésre, amelynek keretében fejlődési/fejlettségi mutatók segítségével megállapításokat lehet tenni egy ország fejlettségi szintjére vonatkozóan. A fejlődés általában a folyamatokat, a fejlettség pedig az állapotot írja le, de a későbbiekben a két szót felváltva is használhatjuk. Fejlettségi csapdán pedig azt a helyzetet értjük, amikor egy ország fejlettségi mutatói romlanak vagy stagnálnak. Az esszében statisztikai adatokra támaszkodva kiválasztunk néhány fontosabb mutatót, és azokra megvizsgáljuk Magyarország és a V4-es országok² pozícióit, további összehasonlításként pedig Ausztria adatait is elemezzük. Ennek oka, hogy saját eredményeinket célszerű először a velünk szorosabb történelmi, kulturális és gazdasági kapcsolatban lévő országok eredményeivel összevetni. A későbbiekben a vizsgálatokat érdemes több országra, például a csapdahelyzetet sikeresen elkerülő ázsiai országokra is kiterjeszteni. Az esszé befejezéseként emellett érvel, hogy a GDP-vel mért növekedési modellek gyenge pontjai miatt objektívebb értékeléshez lehetne jutni, ha a közepes jövedelmi csapda elemzéseket kibővítenénk a fejlettséget is górcső alá vevő közepes fejlettségi vizsgálatokkal, illetve ha nemcsak a GDP-, illetve az egy főre jutó GDP-értékekre adnánk meg elérendő célokat, hanem a gazdasági mutatóktól elkülönítve a fejlettségi mutatók értékére is. Ez lehetővé tenné a rendszerszemléletű gondolkodást, ami hosszabb távon nemcsak a növekedésre, hanem a társadalmi fejlődésre is jótékony hatással lenne.

2. Jövedelmi csapda kutatások: irodalmi áttekintés

A fejlődésgazdaságtan kutatói hosszú ideje vizsgálják, mi lehet az oka annak, hogy hasonló gazdasági helyzetből induló országok gazdasági fejlődése hosszabb távon eltérő mintázatokat mutat. Kezdetben a fejlődést a bruttó hazai termék (GDP), illetve az egy főre jutó GDP alakulásával mérték. Azt elemezték, hogy hogyan alakul hosszabb időtávon egyes országokban az egy főre jutó GDP értéke, van-e egyenletes növekedés, vagy adott ponton az érték stagnálni, esetleg csökkenni kezd. Ha a stagnálás, illetve a lassulás bekövetkezik, csapdahelyzetről beszélhetünk. A témával kapcsolatban először a Világbank kutatói végeztek szerteágazó elemzéseket. A közepes jövedelmi csapda fogalmát is ők vezették be. *Gill és szerzőtársai (2007)* Kelet-Ázsia országainak növekedési lehetőségeit hasonlították össze. Azt találták, hogy a közepes jövedelmi csapda elkerüléséhez nem szabad megmaradni a sikeres termelőgazdasági pozícióban, hanem növelni kell a tudásalapú innovatív gazdaság

² V4-országok: Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia

arányát. Példaként Dél-Koreát említik, amely ország gazdasága akkor indult gyors növekedésnek, amikor a hazai, nagy hozzáadott értéket termelő, nemzetközi piacon versenyképes ágazatok megteremtésére és az ehhez szükséges innovációba és tudásba jelentős összegeket kezdtek befektetni. Ennek egyik eredménye, hogy míg az 1990–1994-es időtartam alatt az évente átlagosan bejegyzett szabadalomszám 100 ezer lakosra vetítve 1,44 volt, addig ez 2000–2004-re 8,67-re bővült, ami hat-szoros emelkedés.³ A növekedésméletekre utalva ez a neoklasszikus növekedési modelltől az új endogén növekedési modellre való áttérést jelentette, amely szerint növekedést a belső erőktől, a tudástól, innovációtól, korszerű technológiáktól és a vállalkozószellemtől lehet várni. Az erősödő innováció és tudásszint hozzájárult a versenyképesség javításához fontos teljes tényező termelékenység⁴ javításához is. *Gill és Kharas (2015)* későbbi elemzésében több ország, például Ukrajna csapdahelyzetbe kerülését is valószínűsítette. Arra is figyelmeztetett, hogy hosszabb sikeres évek után is csapdahelyzetbe kerülhet egy ország. Ennek oka lehet például, hogy a gazdasági szerkezet változása nem tart lépést a környezeti lehetőségek és veszélyek változásával, illetve hogy az exporttermékek szerkezete is megmerevedik, nem követi elég rugalmasan a piaci változásokat. De a nem jól célzott, nem hatékony, alacsony hozzáadottérték-növeléssel járó állami gazdasági ösztönzés is okozhat csapdahelyzetet. Az állami gazdasági ösztönzés eredményességéhez ugyanis jó minőségű egyetemek, jól képzett szakemberek szükségesek, és olyan innovációbarát környezet, amely ösztönzi a vállalkozószellemű, innovatív cégeket, vélik a szerzők.

Egy további fontos jellemzőre is rámutatnak: a területi gazdasági és általános fejlettségi különbségek veszélyére. Ezek is gátolhatják ugyanis, hogy egy ország elkerülje a csapdahelyzetet. *Garrett (2004)* arra a gyakori egyszerűsítésre hívja fel a figyelmet, hogy a demokratizálódás egyben elhozza a gazdasági sikert is. Példákkal mutat rá arra, hogy ezt a gyakorlat nem támasztja alá. Szerinte azok az egyébként demokratizálódott országok, amelyekben az értékláncok összeszerelő egységei vannak csak jelen, könnyen csapdahelyzetbe kerülhetnek, ha nem lépnek feljebb az értékláncon a nagyobb hozzáadott értéket teremtő tevékenységek felé. Az összeszerelő műveletek ugyanis a fejlődés „természetes korlátai” – állítja Garrett. Hasonló gondolatokat fogalmaz meg *Ohno (2013)* is, aki arra figyelmeztet, hogy a győztes és vesztes országokat egyre inkább a felhalmozott tudás és képességek mennyisége választja el egymástól. A piaci liberalizációval, a külföldi tőkebefektetésekkel el lehet érni egy közepes jövedelmi szintet, de a magasabb szintre lépéshez a humán tőke folyamatos fejlesztését biztosító rendszer kiépítésére van szükség. A tudást nem elég importálni, helyi tudásteremtésre van szükség. A csapdahelyzet szerinte akkor következik be, amikor a kezdeti előnyök – legyenek azok ásványkincsek vagy egyéb természeti erőforrások, illetve a befektetőknek kedvező olcsó munkaerő – kimerülnek, és

³ *Gill et al. 2007:155, Table 3.6.*

⁴ Teljes tényező termelékenység (total factor productivity): olyan mutató, amely a technológiai fejlődés, a tudás, az innováció és a vezetési színvonal termelékenységi hatásait is figyelembe veszi.

közben nem sikerül új, nagy hozzáadott értéket létrehozó, tudáson alapuló gazdasági szerkezetet, illetve olyan intézményrendszert kialakítani, amely ösztönzi a helyi tudásteremtést. Ezt a gondolatsort hangsúlyozza *Spence (2022)* is.

Huang és szerzőtársai (2017) újabb csapdaveszélyt okozó tényezőre, a termelékenység alacsony vagy romló szintjére hívják fel a figyelmet. Kína példáján azt vizsgálják, hogy meddig maradhat Kína a „világ gyára”, amely az alacsony befektetői költségekre épül anélkül, hogy csapdahelyzetbe kerülne. A szerzők szerint – bár a kínai gazdaság növekedése erőteljes – az alacsony termelékenységi szint, amelynek egyik oka a tőkebefektetések hatékonyságának romlása, csapdaveszélyt jelenthet. Azt javasolják, hogy át kellene térni a beruházás-vezérelt iparfejlesztésről az innováció-vezéreltre, mert az nagyobb hozzáadottérték-előállítással és magasabb termelékenységi szinttel járna együtt.

Ezt a gondolatot hangsúlyozza *Rippel (2017)* is, amikor Kína felzárkózásának feltételeként az innovációba való befektetések és az értékláncon való előrelépés fontosságát említi. Az *EBRD 2019-es* jelentése a finanszírozott országok, közöttük Kelet-Európa országai esetén veti fel a termelékenységi problémát mint csapdaveszélyt. A termelékenység ugyanis a magas GDP-arányos beruházási ráta, illetve az erőteljes GDP-növekedés ellenére alacsony. Ennek oka a jelentés szerint az, hogy minél jobban korszerűsödik egy ország technikailag és technológiailag, annál nagyobb szüksége van nagy tudású és jó képességű humán tőkére. Ez egyben a termelékenységnövelés feltétele is. Az EBRD azt a következtetést vonja le, hogy a növekedési ütem lassulása elsősorban a teljes tényezőtermelékenység (TFP) alacsony szintjének tudható be. A gyorsan növekvő gazdaságok egy-két évtized után kimerítik a növekedési forrásaikat, ezért új növekedési modellre van szükség, amely nem tudás- és technológia-importon, hanem helyi innováción és tudásteremtésen alapul. Ehhez rugalmasságra, jövőorientált gondolkodásra van szükség. Ezt tette Dél-Korea, amikor átállt a tudás alapú gazdaságfejlesztési modellre. A jelentős humántőke-beruházásoknak köszönhetően gyorsan nőtt a TFP, ami hozzájárult a fizikai tőke optimális hasznosításához. Az innovációt, mint a közepes jövedelmi csapda elkerülésének módszerét további tanulmányok is hangsúlyozzák.

Matolcsy és Palotai (2019) is a termelékenységi problémákra hívja fel a figyelmet. Arra mutatnak rá, hogy a növekedés mennyiségi, újabb munkavállalók munkába állításával történő növelése ma már korlátokba ütközik. Ezért a termelékenység növelésére, a munkavállalók nagyobb termelékenységű ágazatokba áramlására és általában korszerűsödő gazdasági szerkezetre van szükség.

Paus (2017) így fogalmaz: innoválj vagy tönkremész! A szerző Latin-Amerika országait vizsgálja és abból szűr le következtetéseket Ázsia számára. Arra mutat rá, hogy Latin-Amerika országai közül többen is hosszabb ideje növekedési csapdában vannak. Ennek az az oka, hogy a korábbi munkaigényes, alacsony termelékenységgel

gyártott termékek nemzetközi versenyképessége romlott, és nem sikerült átállniuk innovatívabb, magasabb termelékenységgel gyártható, versenyképesebben értékesíthető termékekre, vagyis nem korszerűsödött elég gyorsan a gazdaság szerkezete. Ez egyebek mellett a humán tőkébe való beruházások alacsony szintjének köszönhető. A gazdasági növekedést korlátozzák továbbá Dél-Amerikában a nagy egyenlőtlenségek, amelyek gátolják a humán tőke akkumulációját.

Érdemes végül idézni két, a V4-országokat is vizsgáló elemzés megállapításait. Az Európai Bizottság tanulmánya (*EC 2020*) a regionális jövedelmi csapdahelyzeteket elemzi gazdasági, termelékenységi és foglalkoztatási adatok segítségével. Megállapítja, hogy az EU-ban több olyan régió is van, amely csapdahelyzetben van, bár ez az állapot a szakirodalomban általában megadottnál magasabb egy főre jutó GDP-értéken következik be. Ez azért nagy probléma, mert ezek a lemaradó régiók rontják a gazdaság bővülésének lehetőségeit, miközben – mivel az országos makromutatók elrejtik ezeket a regionális gyengeségeket – kevés figyelem fordul feléjük. A kutatók 3 csoportba osztják az európai régiókat, magas, közepes és alacsony jövedelmi szinten megrekedt régiókra. Egyes V4-es régiók is a harmadik csoportban vannak, azonban a részletesen bemutatott esettanulmányok között már nem szerepelnek. A lemaradás okait az alacsony hozzáadottérték-előállításban, a gyenge innovativitásban és az alacsony termelékenységi szintben határozzák meg. Megjegyezhető, hogy ezek a tényezők egymástól nem függetlenek, hiszen a termelékenység növelését éppen a több innovációt tartalmazó, magasabb hozzáadott értékű gazdasági tevékenységek tennék lehetővé. A csapdahelyzetből való kikerülést a kutatók a tudásba való befektetéssel, a több kutatás-fejlesztési beruházással és hozzáértőbb helyi vezetéssel látják megoldhatónak. Megjegyzik, hogy a több fizikai beruházás tudásberuházások nélkül nem elegendő, mivel éppen ezek járulnának hozzá a termelékenység növekedéséhez.

Az Európai Központi Bank (EKB) elemzése (*Žuk – Savelin 2018*) a 2000–2016-os évek adatai alapján a konvergencia gyorsaságát vizsgálja, amelyet az egy főre jutó GDP alakulásával mér. Ez az elemzés, amely 17 országra terjed ki, már megemlíti azt a történelmi ténytet, hogy a vizsgált országoknak „parancsgazdasági rendszerből” kellett áttérniük a piacgazdaságra. A 2000–2016 közötti átlagos éves növekedési ütem (vásárlóerő-paritáson), a Világbank adatai szerint Litvániában volt a legmagasabb és Szlovéniában a legalacsonyabb. A magyar érték a harmadik legalacsonyabb volt, de rögtön meg kell említenünk az összehasonlítás gyenge pontját: nyilván egy magasabb szintről nehezebb nagyot ugrani. Jobb mutató az EU-átlaghoz való viszonyítás. A valós egy főre jutó GDP (vásárlóerő paritáson) tekintetében 2016-ban Csehország vezetett, Magyarország pedig – a 17 ország között – a 7. helyen volt. A 2017. évi adatok alapján Magyarországnak ahhoz, hogy az EU átlagos egy főre jutó GDP-értékét 2025-re elérje, évente 5 százalék fölötti növekedésre lenne szüksége a szerzők szerint. Csehországnak ez már 3 százalék alatti növekedéssel is

sikerülhet. A tanulmány érdekessége, hogy már érinti a GDP/fő mutató hiányosságait, rámutatva arra, hogy a mutató értékének növekedésével nem biztos, hogy az oktatási színvonal vagy az általános egészségi állapot is javul. Ezért javasolja az ENSZ humán fejlettségi mutatója (HDI)⁵ vizsgálatát is a növekedési mutató mellett. A HDI-mutató figyelembe veszi a születéskor várható élettartamot, az iskolában töltött évek számát, az iskolázottság hosszát években, valamint a valós bruttó nemzeti jövedelem vásárlóerő-paritáson mért értékének változását. Újabban pedig már a fenntarthatóságot is elemzi, kiszámítva az adott gazdaságok különböző mutatókkal mért környezetterhelését is. Végül arra figyelmeztet a tanulmány, hogy a gazdasági szerkezet jelentős hatással van a csapdahelyzet elkerülhetőségére. A nagyobb innováció- és tudástartalmú, versenyképesebb ágazatok arányának növelése, az exportban a hazai hozzáadott érték arányának emelkedése csökkenti a csapdahelyzetbe kerülés esélyét. Ehhez viszont növekednie kellene például az egy milliő lakosra jutó elfogadott szabadalmak számának.

A vizsgált időszakon ez az érték a 17 elemzett országból csak három országban, Magyarországon, Horvátországban és Észak-Macedóniában csökkent, Lengyelországban és Csehországban viszont jelentősen nőtt. Meg kell azonban jegyezni, hogy a szellemi tulajdon terén elért eredmények csak akkor járulhatnak hozzá a gazdasági teljesítményhez, ha azok megjelennek piacképes termékekben és szolgáltatásokban. Az oktatási eredményekkel is hasonló a helyzet. Hiába van több magasabb végzettségű szakember, ha a gazdasági szerkezet nem kínál számukra a tudásukat és képességeiket hasznosító munkahelyet. Ez egyben hatékonysági kérdés is, hiszen nemcsak a kihasználatlan gép, hanem a kihasználatlan tudás is veszteség.

3. A közepes növekedési csapda elemzések főbb hiányosságai

A közepes jövedelmi csapda irodalma, mint láttuk, bőséges. Közös vonásuk, hogy a növekedési megtorpanások okait keresik. Az okok között általában a gazdasági szerkezet alacsony értékteremtő képességét, a gyenge innovációs és tudásszínvonalat, valamint a lassan javuló termelékenységet említik. Ezenkívül felmerül még lehetséges problémaként a kormányzati minőség, a magas korrupciós szint, a túl nagy regionális különbségek és a gyenge menedzsmentszínvonal. A kutatások új növekedési modellt keresnek az eredeti Solow-moddal szemben, amelyben a növekedés fő külső, exogén forrása a beruházás. Arra is figyelmeztetnek, hogy a technológiai haladás nem lehet elég gyors, ha csak az infrastruktúrába, a megfogható dolgokba⁶ ruházunk be. A technológiai és tudásszint közötti szakadék ugyanis gátolja a technológiák hatékony alkalmazását. Ezért fontosak az úgynevezett nem megfogható beruházások⁷, amelyek a tudást és a képességeket a szükséges szintre

⁵ Human Development Indicator

⁶ Tangible investment

⁷ Intangible investment

emelik, azaz erősítik a humán tőkét, amelynek fontosságára elsősorban az endogén növekedési modellek mutatnak rá. Ezeket a mutatókat azonban csupán a növekedés feltételeiként vizsgálják. A kutatások gyenge pontja továbbá, hogy nincs egyetértés abban, hogy mi az a GDP/fő érték, amely körül, ha egy ország növekedése állandósul, már csapdahelyzetre utal. *Spence (2011)* ezt az értéket 10 000 dollárra⁸ teszi. *Felipe (2012a; b)* két közepes sávot jelöl meg: az egyik 2 000–7 500, a másik 7 500–11 500 dollár⁹. Eszerint, ha egy ország 28 évnél tovább marad az első, vagy 14 évnél hosszabb ideig a második sávban, akkor már benne van a közepes jövedelmi csapdában. A szerzők a vizsgált 52 ország közül 35 esetén tapasztaltak csapdába kerülést.

Egy már említett, frissebb elemzésben 10–11 ezer és 15–16 ezer USA dollár egy főre jutó GDP esetén jeleznek csapdaveszélyt (*EC 2020*). Mások nem abszolút értéket, hanem növekedési százalékot adnak meg. *Eichengreen és szerzőtársai (2013)* ezt egy 7 éves mozgóátlaghoz mért, minimum 2 százalékpontos lassulásban határozzák meg.

Vannak olyan szerzők is, akik egy ország hosszabb távú gazdasági növekedését egy mintaországéhoz, például az USA-éhoz mérik, vizsgálva, hogy érzékelhető-e az idő során konvergencia (*Im – Rosenblatt 2013; Agénor – Canuto 2012*). Ez egyben arra a komolyabb hiányosságra is utal, hogy egyáltalán elegendő-e, ha az összehasonlítás alapjául szolgáló legfontosabb mutatónak a GDP-t, illetve az egy főre jutó GDP-t választjuk. A GDP-vel mért növekedés ugyanis lehet „rossz növekedés”, amely olyan beruházásokkal jár együtt, amelyek nem teremtenek jelentős új értéket, viszont ártanak a környezetnek. Ezért fontos kérdés, hogy elég-e a növekedést célként kitűzni. Biztos-e, hogy a mennyiségi növekedés fejlődést is hoz? Összehasonlíthatók-e és értékelhetők-e egyáltalán az egyes országok valós eredményei a GDP mutató alapján? Hiszen valószínű, hogy például eltérő történelmi, kulturális és társadalmi helyzetben vannak. Másrészt nem lenne-e indokolt, hogy az egyre bonyolultabbá váló, egyre kiszámíthatatlanabb gazdasági és politikai környezetben egyéb mutatókkal is mérjük egy ország működésének eredményességét? Hiszen nyilván nem írható le megnyugtatóan egyetlen gazdasági mutatóval az, hogy a válsághelyzetekre jó válaszokat ad-e, illetve hogy milyen gyorsan és sikeresen képes bekapcsolódni a változásokba. Az ellenálló képesség és alkalmazkodóképesség ugyanis nem gazdasági növekedési kérdés. Sokkal inkább a lakosság és a társadalom jellemzőitől, a történelmi és kulturális hagyományoktól, az együttműködési képességektől függ. Ezért a gyorsan változó körülmények között a legfejlettebbekhez történő felzárkózás sebessége ezen jellemzőktől is függ. Nem elég az sem, hogy vannak új értékek, gyárak, iskolák. Az is szükséges, hogy ezek hatékonyan, költségtakarékosan működjenek. Túl kell ezért lépni az „input” szemléleten, azon, hogy eredményként arról számolunk be, hogy milyen sokat költöttünk egyes beruházásokra. Az igazán fontos az, hogy az inputtal mekkora eredményt, hatást (outcome) érünk el, mekkora új

⁸ 2005. évi vásárlóerő paritáson

⁹ 1990. évi vásárlóerőparitáson

értéket teremtünk. Olyan fejlődési vizsgálatokat célszerű ezért végezni, amelyek nem ráfordítás-, hanem eredményorientáltak, azaz az erőforrások hasznosításának hatékonyságát a csapdaelkerülés fontos tényezőjének tekintik.

Végső soron pedig, figyelembe véve a közepes jövedelmi csapda elméletek gyenge pontjait és a gyorsan változó környezethez való sikeres alkalmazkodás szükséges feltételrendszerét, célszerű a jövedelmi-növekedési kutatásokat fejlettségi elemzésekkel kibővíteni. Ezzel kapcsolatban is vannak kísérletek, közülük a három legismertebb kerül most bemutatásra.

4. Fejlettségi mutatókat is vizsgáló elemzések

Nem könnyű feladat azt eldönteni, hogy hogyan lehetne a fejlettséget jól leírni. Az egységes modell készítését valószínűleg az országspecifikus jellemzők is nehezítik. Ettől függetlenül alapfejlettségi mutatók összehasonlítására vannak kezdeményezések. Ilyen például a korábban már említett ENSZ-elemzés, amely a humán fejlettséget méri. Az 1. táblázatban a HDI-index értékének alakulását látjuk 1990 és 2019 között.

1. táblázat										
Az emberi fejlettségi index értékének változása nemzetközi összehasonlításban (1990–2019)										
Ország	1990	2000	2010	2014	2015	2017	2018	2019	Értékváltozás 1990-ről 2019-re	Átlagos éves növekedés (%)
Magyarország	0,708	0,772	0,831	0,838	0,842	0,846	0,850	0,854	0,146	0,650
Csehország	0,738	0,804	0,870	0,888	0,891	0,896	0,898	0,900	0,162	0,690
Lengyelország	0,718	0,790	0,840	0,858	0,863	0,873	0,877	0,880	0,162	0,700
Szlovákia	0,741	0,765	0,831	0,847	0,850	0,855	0,858	0,860	0,119	0,510
Ausztria	0,803	0,847	0,904	0,913	0,915	0,919	0,921	0,922	0,119	0,480

Forrás: UNDP (2020)

Az 1. táblázatban azt látjuk, hogy a legnagyobb HDI-értékváltozás és átlagos éves növekedés Csehországban és Lengyelországban történt. Ezt követi a magyar adat. Ha GDP/fő adatokat is vizsgálunk, akkor azt tapasztaljuk, hogy e tekintetben is Lengyelország és Szlovákia lépett legnagyobbat előre. Ez összefügghet azzal, hogy a HDI-mutató egyik összetevője a nemzeti jövedelem mutató. Ausztria a HDI és a GDP/fő mutatóra is mérsékeltebben javította pozícióját, ami egyrészt érthető is, hiszen sokkal magasabb szintről indult, másrészt pedig rámutat a bázisszemléletű vizsgálatok gyenge pontjára. 2019-ben egyébként a legmagasabb HDI-indexet – 0,957 – Norvégiában találjuk. A vizsgált 189 ország között az osztrák pozíció a 18., a cseh a 27., a lengyel a 36., a szlovák a 39. és a magyar a 40. Vagyis Magyarország

erre a fejlettségi mutatóra, amely várható élettartammal és tudásszinttel mint humán fejlettségi értékekkel is számol, a vizsgált országok között az utolsó helyen van, de nem nagy a lemaradás a szlovák értékhez képest.

A másik, fejlődési mutatókat is elemző tanulmányt a Legatum Intézet készíti immár 15 éve (*Legatum 2021*). 167 ország prosperitását vizsgálják 300 mutató segítségével, amelyek többsége humán és társadalmi fejlettségi mutató, de gazdasági adatokat is figyelembe vesznek. Sorrendet nemcsak együttes, kompozit mutatók, hanem területenkénti mutatók alapján is készítenek. A Legatum Prosperity Index kutatás arra hívja fel a figyelmet, hogy egy nemzet prosperitását nem lehet csak azzal mérni, hogy mekkora gazdasági, anyagi eredményt ér el. Az is fontos, hogy egyéni és társadalmi szinten van-e fejlődés. Fejlődésen értik az egészségi állapot javulását, a tudásszint emelkedését és a természeti környezet állapota, például a levegő minősége romlásának megakadályozását. Véleményük szerint ahhoz, hogy a fejlődési mutatók is javuljanak, átlátható és hatékony kormányzásra van szükség. A 2021. évi rangsorban Magyarország a vizsgált 167 ország között a 44. helyen van. Ez 2020-hoz képest két hellyel jobb, de még így is elmaradunk a 27. Csehországtól, a 35. Szlovákiától és a 36. Lengyelországtól is. Magyarország legrosszabb pozícióban a kormányzati hatékonyság (82) és a piaci környezet átláthatósága (78) mutatók tekintetében van, de az egészségügyi helyzet szempontjából is csak az 51. helyen állunk, melynél a V4-ek közül csak a lengyel helyezés rosszabb. Ugyanakkor a gazdasági adatok alapján számított pozíciónk sokkal jobb, megelőzve Szlovákiát és Lengyelországot is, a 33. helyen vagyunk. A gazdasági pozíciót a kutatók például a pénzügyi és makrogazdasági stabilitással, valamint a foglalkoztatottsággal mérik az egészségügyi helyzetet pedig a várható élettartammal, a fizikai és mentális egészséggel és a betegségmegelőzési rendszer fejlettségével írják le. A kutatás bizonyítja, hogy jó gazdasági eredmények esetén is lehetnek egy országnak gyenge fejlettségi mutatói, ami indokoltá teheti, hogy ezen mutatók értékének javítására célértéket határozzon meg. Az elemzés érdeme, hogy a gazdasági mutatók mellett humán és társadalmi fejlettségi mutatókat is elemez. Jó gondolat az is, hogy az egyes főbb témakörök szerint is készít rangsorokat. A 300 mutató azonban nagyon sok. Nyilván nem mindegyik egyforma súllyal hat a fejlettségre, ezért előfordulhat, hogy az egyenlő súlyok miatt sok kevésbé fontos tényezőre kapott előnytelen értékelés nagyobb hatással van a végső sorrendre, mint kevés, de a fejlettség szempontjából sokkal fontosabb mutatóra elért jó eredmény.

Érdeemes megemlíteni még egy érdekes társadalmi haladás mutató¹⁰ kutatást, amelyet egy washingtoni székhelyű, de globális szakértői hálózattal rendelkező nem-profitorientált szervezet végez. A kutatók három területen vizsgálják az országok eredményeit. Ezek: az alapvető emberi szükségletek kielégítettsége, a jólét alapjai és az emberek számára rendelkezésre álló lehetőségek. Ez a kutatás

¹⁰ social progress indicator

elsősorban a fejlettséghez való hozzájutást és nem az elért fejlettségi szintet értékeli. Vizsgálja a megfelelő egészségügyi ellátáshoz és az oktatás különböző szintjeihez való hozzájutási lehetőségeket, az információhoz jutás szabadságát, az egyének szabadságát életük alakításában és a társadalom összetartó erejét. A 2021. évi tanulmányban (*Social Progress Imperative 2021*), amely 168 országot vizsgál 52 mutató alapján, Csehország a 22., Szlovákia a 33., Lengyelország a 35. és Magyarország a 42. helyen van. A legrosszabb pozíciókat az egészséghez és a magasabb szintű tudáshoz való hozzáférésre kaptuk, amelyek nyilvánvalóan fejlődési mutatók. A tanulmány vizsgálja a környezeti jellemzőket és a civil szabadságjogokat is. Érdekessége átfogó szemlélete, sokirányú érdeklődése, ugyanakkor arról nem formál képet, hogy a vizsgált országok milyen fejlettségi szinten vannak. Ezért arról sem mond véleményt, hogy vannak-e közöttük közepes fejlettségi csapda helyzetben lévők. A fejlettséghez való hozzáférési lehetőségeket bemutató nemzetközi összehasonlítás azonban ötleteket adhat ahhoz, hogy milyen mutatókkal érdemes a fejlettséget vizsgálni. A három elemző tanulmány közös jellemzője, hogy túllépve a gazdasági eredményeken, humán és társadalmi fejlettséget, illetve fejlettségi lehetőségeket is értékeli. Az alkalmazott mutatószámok több terület eredményeinek elkülönült mérését teszik lehetővé. A kutatók arra nem tesznek kísérletet, hogy az országok általános fejlettségi szintjét, a gazdasági, humán és társadalmi fejlettségét és ezek egymásra hatását együtt, rendszerbe foglalva írják le. Végsősoron a három fejlettségi mutatót is vizsgáló elemzésből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a jó gazdasági mutatókkal rendelkező országok fejlettségi mutatói lehetnek sokkal gyengébbek, mint a növekedési mutatói. Ami arra is figyelmeztethet, hogy a növekedési csapdával nem fenyegetett ország lehet, hogy fejlettségi csapdaveszélyben van, ami a későbbiekben a növekedési csapdahelyzethez is közelebb viheti.

A következőkben néhány, a gazdaság, versenyképesség, fejlettség és csapdahelyzet kapcsolatát is elemző hazai tanulmányra, publikációra térünk ki.

5. Növekedés, versenyképesség, fejlettség és csapdahelyzet: hazai gondolatok

A növekedési csapdahelyzettel a hazai szakirodalom is foglalkozik. *Palotai és Virág (2016)* a csapdahelyzet elkerülésére az értékteremtő képességek erősítését javasolja. Ehhez pedig az innovációs képességek javítása is szükséges. A szerzők arra is felhívják a figyelmet, hogy enélkül a versenyképesség sem lesz erősíthető. Rámutatnak, hogy a gazdasági növekedés és a versenyképesség-javulás eredményeinek meg kell jelenniük az emberi fejlődési lehetőségek kiteljesedésében, a jó oktatásban és egészségügyben. Így fogalmaznak: „*A gazdasági versenyképesség és felzárkózás kulcskérdése a humántőke-állomány minősége és mennyisége. A humán tőke a hosszú távú növekedési potenciál egyik meghatározó tényezője: a nagyobb humántőke-állománnyal rendelkező országok erőteljesebb gazdasági növekedést*

képesek elérni. A humán tőke minőségi jellemzői az oktatási rendszer és az egészségügyi ellátórendszer teljesítményeinek növelésével javíthatók.” (Palotai – Virág 2016:701)

A szerzők helyesen hangsúlyozzák a fejlettségi jellemzők fontosságát és mutatnak rá a versenyképességet javító és gazdasági növekedést ösztönző hatásaikra. Végső soron azonban a tanulmánykötet a növekedés forrásait keresi, és a fejlődési tényezőket is elsősorban a növekedés forrásaiként határozza meg. Ezért is hangsúlyozza a közepes növekedési csapda elkerülésének fontosságát. Ettől függetlenül azonban a felsorolt fejlettséget mérő mutatók egy, a fejlettségi csapda elkerülését középpontba állító módszertanban is jól használhatók. *Virág (2016; 2017)* a csapdahelyzet elkerülhetőségéhez fontosnak tartja a versenyképesség-javítás minőségi feltételeinek megteremtését, valamint az értékláncon a magasabb hozzáadott értékelőállítás felé való előrelépést. Hangsúlyozza az új beruházások és a termelékenység javítás fontosságát is. *Csáki (2018)* és *Boda (2022)* az oktatás és általában a humán beruházások szerepét tartja fontosnak a csapdahelyzetbe jutás elkerülhetőségéhez. *Csath (2019; 2021)* fejlettségi mutatókat vizsgál, és a csapda elkerülése szempontjából különösen fontos feltételként az innovációs eredményeket és a regionális fejlettségi különbségek csökkentését emeli ki. A Magyar Nemzeti Bank (MNB) különböző jelentései is említik a csapdaveszélyt. Az *MNB (2021)* jelentése a versenyképesség-javítás fontos elemének tartja – egyebek mellett – az emberi erőforrások mennyiségét és minőségét, a társadalmi és környezeti fenntarthatóságot és a termelékenységet. A jelentés a gazdasági növekedés fokozhatósága szempontjából vizsgálja a felzárkózás lehetőségeit. Így fogalmaz: „*a fejlett országokhoz történő sikeres felzárkózáshoz nélkülözhetetlen a hosszú távon évi legalább 2–3 százalékpontos növekedési többlet*” (*MNB 2021:7*).

A jelentés a növekedési tartalékokat keresi. Különösen figyelemre méltók a gazdasági fejlettséget befolyásoló helyi hozzáadott érték nagyságával kapcsolatos megállapítások, a gazdasági szerkezet gyenge pontjait és a humán vagyontudás- és egészségi állapotát megvilágító elemzései. Kiemelkedő a területi különbségek fejlődést lassító hatásainak bemutatása is. Valamennyi használt mutató fontos információt hordoz, bár a mutatók input és outcome, vagyis befektetési és hatás alapú mutatókra bontása, éppen a fejlettségi szintek vonatkozásában, további értékes elemzésekre adna még lehetőséget. Például értékelni lehetne a GDP-arányos oktatási kiadások mint inputok és a végzettségi arányok, tudásszintek mint hatás/eredmény-értékek kapcsolatát. Hasonlóan vizsgálni lehetne az informatikai infrastruktúrába történő beruházások mint inputok és az informatikai tudással rendelkezők aránya, illetve az informatikai rendszereket használó cégek aránya mint eredmények közötti összefüggéseket. Az inputokkal elért eredmények/hatások nagysága ugyanis nemcsak fontos versenyképességi, de fontos fejlettségi kérdés is. Ilyen elemzést találunk

a tanulmányban a kutatás-fejlesztési források mint inputok és a szabadalmak száma mint outcome/eredményértékek közötti összefüggésekkel kapcsolatban.

Az MNB jelentése természetesen nem a csapdahelyzet vizsgálatára, hanem a növekedési feltételrendszer javíthatóságának elemzésére vállalkozik. Ettől függetlenül eredményei jól használhatók a fejlettségi csapda elkerülésének tanulmányozására is. A fejlődési folyamat és a magasabb fejlettségi szint szempontjából kulcskérdés a termelékenység alakulása. Az MNB másik, termelékenységet vizsgáló jelentése (MNB 2020) arra mutat rá, hogy egyrészt az innovációs folyamat, ami a fejlődés fontos feltétele, nem elég hatékony Magyarországon, másrészt a termelékenység növekedését alátámasztó digitalizációs ráfordítások eredményessége sem meggyőző. Utóbbira az EBRD (2021) friss elemzése is rámutat. Az EBRD-tanulmány szerint Magyarország digitális fejlettségi összesített pontszáma az elérhető 100-ból 72,5, ami nem sokkal elmaradva a szlovák értéktől (72,8) a V4-ek között a legrosszabb érték. Ugyanakkor a fizikai ráfordítások, a kiépített infrastruktúra tekintetében Magyarország vezet a V4-ek között (89,8), viszont a képességek tekintetében nagy a lemaradása: a magyar érték 50,9, a cseh 78,5, a lengyel 69,2, a szlovák pedig 64,4. De a kormányzat online szolgáltatásaira is csak kicsivel előzzük meg a szlovákokat. Ezek az értékek, az MNB-tanulmány megállapításaival összhangban hatékonysági problémát érzékeltetnek. Mennyiségi szempontok szerint sokkal jobb helyezéseink vannak, mint a minőségiak szerint, ami viszont rontja a fizikai beruházások működtetésének hatékonyságát.

Az MNB (2020) jelentése a termelékenység sokirányú közelítésével világos képet fest arról, hogy a termelékenység növelése a vizsgált elemek mentén fejlődési hozadékkal is járna. Így érvel: „*a fejlettség javítása elsősorban a termelékenység növelésén keresztül történhet*” (MNB 2020:8). Figyelemre méltók a kihasználatlan humán erőforrás-potenciállal kapcsolatos megállapítások is. Ezekre azonban nemcsak a kihasználatlan gazdasági lehetőségek szempontjából érdemes figyelni. A Maslow-piramis (Maslow 1943) ugyanis arra is rávilágít, hogy az emberi fejlődés szempontjából fontos a képességek, a tudás maximális kihasználhatósága, azaz az önmegvalósítás. Ez hozzájárul nemcsak az anyagi jóléthez, de az életminőség javításához, a jólléthez is. Termelékenységi oldalról vizsgálva pedig a kihasználatlan tudás erőforrás pocskolást jelent, ezért termelékenységet csökkentő tényezőnek tekinthető.

Összességében a jelentés az innovációt, a digitalizáltságot és a tudást fejlettségként definiálja, ami jó irány egy fejlettségi csapda elkerülésének kutatásához.

Végül a fejlettségi szint szempontjából fontos az ökológiai fenntarthatóság és általában a zöld növekedés. Figyelemfelkeltő megállapításokat tesz ezzel kapcsolatban egy másik MNB kiadvány, Virág Barnabás (2019) tanulmánya, amely utal az emberi fejlettség fontosságára, ami több, mint a gazdasági növekedés (33. o.): „*a modern*

gazdaságok fejlődésével a GDP egyre jobban mellőzi a szubjektív jólét és a fenntarthatóság több elemét, miközben számos olyan teljesítményt befogad, amelyek jólétre gyakorolt hatása kétséges.” A 49. oldalon pedig ezt a megállapítást teszi: „éppen ezért lehet, sőt kell is a GDP mellett több indikátort használni.”

Ez utóbbi gondolatot azzal lehetne kiegészíteni, hogy nemcsak a GDP problémái miatt célszerű több indikátort használni, hanem azért is, mert korunkban egyre inkább a fejlődést, a fenntarthatóságot, a válságálló-képesség erősítését célszerű célként megfogalmazni. Sőt, mivel a növekedés és a fejlődés eltérő tényezők, hiszen az egyik mennyiségi, a másik pedig minőségi jellemző – amelyek persze ok-okozati viszonyban is lehetnek egymással –, arra is gondolnunk kell, hogy megfelelő fejlődés nélkül előbb-utóbb a növekedés forrásai is kimerülnek, ezért kétféle modellel lenne érdemes dolgozni. A közepes növekedési közelítés mellett létjogosultsága lehet egy, a fejlettségi/fejlődési állapot és folyamat helyzetét értékelő modellnek, amely arra világít rá, hogy nincs-e fejlettségi csapdaveszély.

6. A cél legyen a fejlődés!

Hasznosak és értékesek a közepes jövedelmi csapda kutatások. Különösen a hazai eredmények figyelemre érdemesek. Mi lenne azonban, ha az érvelést megfordítanánk, és nem a gazdasági növekedést, hanem a humán és társadalmi fejlődést tekintenénk célfüggvénynek? Mi lenne, ha elsősorban saját adottságainkból, történelmi hagyományainkból, illetve a jövő kihívásaiból kiindulva keresnénk olyan fejlettségi mutatókat, amelyek értékének javítása nemcsak nagyobbá tenné a gazdaságot, hanem jobba, fejlettebbé is tenné az országot? Ha így biztosíthatnánk azt, hogy a gyorsuló és egyre bizonytalanabbá váló környezetben megálljuk a helyünket, és a fejlettségi mutatóink tekintetében – elkerülve a fejlettségi csapdát – legalább olyan gyorsan zárkózzunk fel a fejlettebb országokhoz, mint az egy főre jutó GDP tekintetében? Egy emberileg, társadalmilag fejlettebb ország a válságokkal szemben ellenállóbb, a változásokhoz könnyebben alkalmazkodó tud lenni, a belső, endogén fejlődés pedig egyben a fenntartható gazdasági növekedést is előidézné. Ez azt jelentené, hogy kiválasztunk néhány, a fejlettséget mint állapotot, illetve a fejlődési folyamatot leíró mutatót, és azt vizsgáljuk, hogy ezen mutatók tekintetében hogyan áll egy ország, esetünkben Magyarország. Ez a vizsgálat arra derítene fényt, hogy a gazdaságot jellemző, elsősorban mennyiségi mutatókon túlmutató minőségi jellemzők tekintetében mekkora távolságra vannak egymástól a vizsgált országok. Ez a közelítés azért tér el a növekedési csapda közelítéstől, mert növekedési mutatókat egyáltalán nem vizsgál. Arra keresi a választ, hogy van-e fejlődés, elsősorban humán, társadalmi és egyre inkább környezeti fejlődés. Ennek ismeretében fejlődési célokat lehetne kitűzni, amelyek elérése legalább akkora hangsúlyt kaphatna, mint a növekedési célok elérésére törekvés. Természetesen egy ilyen fejlődési modell összeállítása komoly kutatómunkát igényel. Érdekes matematikai elemzésekre is

lehetőséget adna a fejlődési és növekedési modell kapcsolatrendszerének időbeli vizsgálata. Ezen esszé keretében, a jelenlegi magyar helyzetből kiindulva és építve az eddigi hazai kutatások eredményeire, csak vázolni lehet azokat a területeket, amelyekben fejlődési célt kellene kitűzni. Egyik ilyen terület a lakosság tudás- és egészségi állapota, ami jelentős hatással van a versenyképesség javíthatóságára és általában a gazdasági helyzetre, de nagy bizonytalanságok közepette a nemzeti ellenálló képességre is. Az oktatási színvonal nemcsak azért fontos, mert hatással van az egyén életszínvonalára és életminőségére, hanem azért is, mert a jövőbeli gazdasági növekedés fontos forrása. Kutatások igazolják, hogy a magasabb képzettségi szint egészségtudatosabb életvitellel, így magasabb várható élettartammal járhat együtt, az egészségesebb társadalom pedig kisebb nyomást jelent az egészségügyi rendszerre (Picker 2007; Raghupathi – Raghupathi 2020).

Fejlettségi mutatónak tekinthető a gazdasági szerkezet és az ezzel összefüggésbe hozható termelékenység és hatékonyság is. Fontos a gazdasági szerkezet gyenge pontjainak kiküszöbölése és a gazdasági mutatók esetén a ráfordítások hatékonyságának javítása. Ebben a közelítésben nem az input összegek nagyságából, hanem az eredményekből, a hatásokból indulunk ki, azokat akarjuk javítani. A javításhoz szükséges lépéseket iteratív módon ebből fejtjük vissza, nagy figyelmet fordítva a ráfordítások hatékonyságára. Ezzel áttérünk az egy célfüggvényes növekedési szemléletről a teljes rendszert, azaz a gazdaságot, az embereket, a társadalmat és a környezetet összhangban tekintő közelítésre, és a kiválasztott mutatók értékének javításával kiegyensúlyozott gazdasági növekedést és társadalmi fejlődést érhetünk el. A továbbiakban példaként néhány olyan fejlettségi mutatót elemzünk, amelyekre ha elérendő célokat tűznénk ki, azzal valószínűleg elkerülnénk a fejlettségi csapdába esést, és egyben a fenntartható gazdasági növekedést is biztosítani tudnánk. A gazdasági mutatók pedig azért szerepelnek, hogy összehasonlíthassuk az ezekre, illetve a kiválasztott fejlettségi mutatókra nemzetközi összehasonlításban elért pozíciókat. A 2. táblázatban foglaltam össze azt a 16 gazdasági, humán, társadalmi és környezeti célt, amelyet a legfontosabbnak tartok. A kiválasztott fejlettségi mutatókra a statisztikai adatok alapján a V4-ek között nem állunk jól, Ausztriától pedig messze el vagyunk maradva. A javasolt mutatók között különösen fontos a fizikai és a „nem megfogható, intangible” beruházások aránya. Ahogyan azt az idézett hazai és nemzetközi elemzésekben látjuk, a fizikai beruházások terén Magyarország vezető pozícióban van, viszont az ezek hasznosítását biztosító humán, főleg tudásberuházások tekintetében el van maradva. Úgy is lehetne fogalmazni, hogy Magyarország növekedési adatai jók, a fejlődési adatai viszont gyengék. Természetesen a kölcsönös szakmai megegyezéssel elfogadott mutatók kiválasztása további szakmai vitákat, kutatómunkát igényel éppen úgy, mint a kitűzendő célok értékének meghatározása, viszonyításként pedig elsősorban az önmagunkhoz és a többi V4 országhoz mért fejlődést, illetve az Ausztriához mért konvergenciát lehetne megjelölni.

2. táblázat			
Javasolt fejlesztési mutatók és célok			
Gazdasági	Gazdasági szerkezeti	Tudás	Egészség és környezeti
célok			
GDP/fő érték regionális különbségeinek csökkentése	Innovatív cégek arányának növelése	Felsőfokú végzettségűek arányának növelése a munkaképes korcsoportban	Várható élettartam és egészségben várható élettartam növelése
Az összes beruházáson belül az intangible/tudás beruházások arányának növelése	A hozzáadott érték/munkavállaló érték növelése minden ágazatban	Alsószintű végzettségűek arányának csökkentése minden korcsoportban	Népességfogyás csökkentése
Fejlesztésből fejlődés: állami ráfordítások hatékonyságának javítása (K+F, digitalizációs ráfordítások)	A nagy hozzáadott értéket előállító cégek arányának növelése a gazdaság egészében	Műszaki/tudományos informatikai végzettségűek arányának növelése	Légszennyezés csökkentése
	Az import hányad csökkentése az exportban	Felnőttképzés arányának növelése a teljes lakosságban	Zöldterületek bővítése, fásítás
	Digitális fejlettség		

Vizsgáljuk meg néhány kiemelt mutatóra a V4-ek és Ausztria, illetve ha rendelkezésre áll, az EU27 átlagértéket. Fontos fejlettségi mutató az innovatív cégek aránya (3. táblázat), hiszen innováció nélkül nem lehet versenyképességet javítani, és a termelékenység növelésének is feltétele az innováció.

3. táblázat		
Innovatív, illetve folyamatosan innováló cégek aránya az összes cégből		
Ország	Innovatív	Folyamatosan innováló
	cégek (%)	
Magyarország	28,7	9,4
Csehország	46,8	22,3
Lengyelország	23,7	8,0
Szlovákia	30,5	13,4
Ausztria	62,6	19,3
EU-átlag	50,3	26,2

Forrás: Eurostat, Community Innovation Survey, 2021

Magyarországon alacsony a felméréskor innovatívnak minősített cégek aránya. Az adott időponthoz kötött innovációs teljesítménynél fontosabb a folyamatos megújulás. Ez hosszabb távon az állandóan változó környezetben a fennmaradáshoz is elengedhetetlen. A magyar érték csak a lengyelt haladja meg, de jelentősen elmarad az EU-s átlagtól. A versenyképesség javításához és az innovációhoz fontos fejlettségi mutató a megfelelő képzettség is (4. táblázat). Az Eurostat adatai szerint 2019-ben a természettudományos és műszaki területen végzettek száma 1000

lakosra vetítve Magyarországon 12,3, ez nem sokkal marad el a szlovák 12,9 értéktől, de lényegesebben a cseh (16,1) és a lengyel (20,1) adatoktól. Az osztrák érték még magasabb, 23,4, az EU-s átlag pedig 20,8. Fontos adat a természettudományos és műszaki területen doktori fokozatot szerzők száma, illetve aránya is. Az Eurostat adatai szerint 2019-ben 1000 lakosra vetítve a magyar és a lengyel érték (0,2, illetve 0,3) a legalacsonyabb, míg a cseh 1,1, és a szlovák 0,8. Az osztrák érték 0,9, az EU-s átlag pedig 0,8.

De rosszul állunk erre az adatra a munkavállalás szempontjából különösen fontos 25–34 éves korcsoport esetén is. A magyar érték 0,6, kicsivel jobb a lengyel 0,5 értéknél, de rosszabb a cseh (1,1) és a szlovák (1,3) értékeknél. Az osztrák érték 1,3, és az EU-s átlag 1,2. Ezek az értékek esetünkben fejlettségi problémát érzékeltethetnek. A fejlettségi csapda elkerülésében különösen fontos lehet a magas szintű tudás, illetve az, hogy az alacsony szintű tudással rendelkezők aránya folyamatosan és erőteljesen csökkenjen. Magyarország a vizsgált két korcsoportban nem áll túl jól a felsőfokú végzettségűek aránya tekintetében. A 25–34 évesek között alacsony a felsőfokú végzettségűek aránya, miközben a javulási tendencia is elmarad a többi V4-ország adataitól.

4. táblázat

Felsőfokú végzettségűek arányának változása 2011-ről 2020-ra a 25–34 és a 25–74 éves korcsoportban (%)

Ország	25–34 éves korcsoport			25–74 éves korcsoport		
	2011	2020	Változás (százalékpont)	2011	2020	Változás (százalékpont)
Magyarország	28,2	30,7	+2,5	20,0	26,0	+6,0
Csehország	25,1	33,0	+7,9	17,3	22,7	+5,4
Lengyelország	39,0	42,4	+3,4	22,0	29,7	+7,7
Szlovákia	25,5	39,0	+13,5	17,7	24,9	+7,2
Ausztria	20,9	41,4	+20,5	18,3	32,1	+13,8
EU-átlag	33,0	40,5	+7,5	23,7	30,6	+6,9

Forrás: Eurostat (2021)

Másrészről a kedvező magyar tendenciák ellenére a V4-ekhez képest még mindig túl nagy nálunk az alacsony végzettségűek (legfeljebb az általános iskola 8 osztályát végezték el) aránya mindkét vizsgált korcsoportban, miközben a regionális különbségek is nagyok (5. táblázat).

5. táblázat

Az alacsony végzettségűek aránya a 25–34 és a 25–74 éves korcsoportban (%)

Ország	25–34 éves korcsoport			25–74 éves korcsoport		
	2011	2020	Változás (százalékpont)	2011	2020	Változás (százalékpont)
Magyarország	12,9	12,4	-0,5	23,6	15,9	-7,7
Csehország	5,7	7,6	+1,9	9,4	7,3	-2,1
Lengyelország	6,0	6,2	+0,2	14,6	9,0	-5,6
Szlovákia	6,0	7,3	+1,3	11,3	8,6	-2,7
Ausztria	12,0	10,9	-1,1	20,3	16,1	-4,2
EU-átlag	19,1	14,7	-4,4	30,7	24,0	-6,7

Forrás: Eurostat

A bemutatott adatok alátámasztják, hogy azokon a területeken, amelyek a versenyképesség, a fenntartható növekedés és a fejlődési csapda elkerülhetősége szempontjából különösen fontosak, jelentős előrelépésre lenne szükségünk, vagyis indokolt lenne ezen mutatókra elérendő célértékeket megfogalmazni.

A digitális teljesítményünket azért érdemes kissé részletesebben vizsgálni, mert a digitális fejlettség az egyik legfontosabb fejlettségi mutató a folyamatban lévő gyors változásokhoz való alkalmazkodás és a termelékenység javíthatósága szempontjából. Korunkat a gyors technológiai változások jellemzik. Közöttük is kiemelkedő fontosságú a digitalizáció. Nem elegendő azonban befektetni a digitális infrastruktúrába, a hálózatok kiépítésébe. Tudásbefektetések nélkül a fejlett technológiák hatékony működtetése nem lehetséges. Az országok fejlődési sebességét ezért befolyásolni fogja, hogy az exponenciális technológiai változásokat milyen gyorsan követi a felhasználás elterjedése egyéni, társadalmi, céges és állami-kormányzati szinten egyaránt. A digitális fejlettséget az EU a DESI¹¹-indexszel méri. A mérés során a technológiai előrehaladást, a tudásszintet és a használat elterjedtségét egyaránt méri. A 2021. évi tanulmány (*DESI 2021*) szerint a vizsgált négy dimenzió mentén a V4-ek és Ausztria a 6. táblázatban látható helyezéseket ért el.

¹¹ Digital Economy and Society Index

6. táblázat

A V4-ek és Ausztria helyezései 4 dimenzió mentén (DESI index 2021)

Ország	Általános helyezés	Digitális infrastruktúra	Humán tőke digitális képessége	A digitális technológiák használatának elterjedtsége	A közszolgáltatások digitalizáltsága
Magyarország	23	12	22	26	25
Csehország	18	22	15	15	20
Lengyelország	24	21	24	24	22
Szlovákia	22	19	19	21	23
Ausztria	10	11	9	11	9

Forrás: DESI (2021)

A humán tőke területén feltűnő, hogy az összes cégből munkavállalóinak infokommunikációs képzést kínáló cégek aránya nálunk csupán 16 százalék, amivel a 21. helyen vagyunk. Ez ugyanazt érzékelteti, amit az IMD digitális versenyképességi jelentésében (IMD 2021) olvashatunk, nevezetesen, hogy a cégek jövőorientáltsága, alkalmazkodóképessége, amelynek egyik jele, hogy felkészítik-e munkavállalóikat továbbképzéssel a jövő kihívásaira, gyenge. Az IMD digitális versenyképességi rangsorában a vizsgált 64 ország között a cégek jövőorientáltsága, agilitása tekintetében a 62. helyen vagyunk (ez összefügghet a 3. táblázatban látható alacsony innovációs szinttel is), Ausztria a 18., Csehország a 32., Lengyelország a 44. és Szlovákia pedig a 60. helyen van. Ez pedig komoly fejlettségi problémát érzékeltet. Meg kell említeni, hogy a vállalkozásoknak nyújtott digitális szolgáltatások tekintetében jobb a pozíciónk, mint a lakosságnak nyújtott digitális szolgáltatások esetén. Az előzőre a 22. hely a miénk, ez a 20. helyen álló szlovákok mögött a V4-ek között a második legjobb helyezés, az utóbbira viszont a 25. vagyunk, ez pedig a legrosszabb érték a V4-en belül.

A lakosságnak nyújtott szolgáltatások tekintetében elért rossz pozíciónk a felhasználási készségekkel, társadalmi szintű tudással és érdeklődéssel is kapcsolatban lehet. De hathat rá az is, hogy mennyire felhasználóbarátok a rendszerek. Meg kell jegyezni, hogy a DESI-index alapján elért 2021. évi helyezéseket módszertani változtatások miatt nem lehet összehasonlítani a korábbi években elért helyezésekkel.

A tudásmutatókon kívül idézhetnénk a gazdasági szerkezettel kapcsolatos gyenge pontokat, az alacsony hozzáadott értéket előállító cégek nagy arányát, az export esetén a tudás- és innovációverseny helyett a költség alapú versenyzést, és a magas importarányt az exportban. Ezek is fejlettségi problémákra utalnak.

Nyilvánvalóan mindezek együttes hatására nem elég gyors a gazdasági konvergenciánk sem. 2009-ről 2020-ra az egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson Magyarországon, az EU átlagot 100-nak tekintve, 65-ről 74-re javult. Ugyanakkor a cseh

érték 87-ről 94-re (7 pontnyi javulás), a lengyel 60-ról 78-ra (18 pontnyi javulás) és a szlovák 72-ről 71-re (egy pontnyi csökkenés) változott. A magyar érték 9 pontnyi javulása ellenére figyelemreméltó egyrészt a lengyel felzárkózás üteme, másrészt a cseh 7 pontos javulás is, hiszen nyilvánvaló, hogy egy már eleve magasabb szint-ről feljebb kerülni nehezebb. Összességében az EU-s átlaghoz a csehek kerültek a legközelebb, a lengyelek gyorsabb bővülésükkel megelőzték bennünket. A szlovák lemaradás pedig nyilván további elemzést igényel, hiszen Szlovákia a 2009. évi 72-es értékről 2013-ig folyamatosan javult, elérve a 78-as értéket, majd ezen megrekedt, és 2015-ig változatlan szinten maradt. 2016-ban viszont csökkenő pályára került, 2019-re lecsúszva a 70-es értékre. Innen javított 2020-ban 71-re. Szlovákia esetén így felvetődhet a csapdahelyzet lehetősége.

A gyorsabb konvergenciát esetünkben a fejlődési mutatók értékének javítása támogatathatná. Végül foglaljuk össze néhány makromutatóra és fejlettségi mutatóra elért helyezésünk.

7. táblázat					
Gazdasági és fejlettségi adatok: pozíciók az EU-n belül					
Célok	Magyarország	Csehország	Lengyelország	Szlovákia	Ausztria
GDP/fő növekedése	7	12	4	13	22
Beruházás/GDP	2	3	23	14	5
Foglalkoztatottság (20–64 év)	13	4	16	19	12
Egészségi állapot	23	20	22	19	11
Elkerülhető halálozás	25	18	19	22	13
Korai iskolaelhagyók	22	10	5	11	14
Nem tanul, nem dolgozik (15–29 év)	20	11	15	21	7
Felsőfokú végzettségűek aránya	25	24	16	20	18
Felnőttképzés	20	19	23	25	8
Digitális alapképzettség	21	8	23	16	6

Forrás: EU (2021)

A 7. táblázat azt támasztja alá, hogy a gazdasági mutatókra elért kiváló pozícióknak ellenére a fejlettségi mutatóink tekintetében esetenként még a V4-ek között is, de Ausztriától jelentős mértékben vagyunk elmaradva. Ausztria esetében viszont a gazdasági és a fejlettségi mutatókra elért helyezések kiegyensúlyozottabbak, ami valószínűleg megmutatkozik Ausztria jobb versenyképességi helyezésében is. Ez még természetesen nem azt jelenti, hogy fejlettségi csapdahelyzetben lennénk. Arra

azonban rávilágít, hogy szükség van további elemzésekre és olyan szemléletváltásra is, amely a fejlődési mutatókra nagyobb hangsúlyt fektet.

7. Összefoglalás

Az esszé arra szeretne volna felhívni a figyelmet, hogy korunk gyorsan változó, technológiai forradalommal jellemezhető körülményei között már nem elegendő, ha egyedül gazdasági mutatók – főleg ha az a GDP, amely hiányosságai miatt akár félre is orientálhatja a döntéshozatalt – alapján vizsgáljuk egy ország fejlődési útját, növekedési modelljét. A fejlődésben való előrelépést, a nálunk fejlettebb országokhoz való felzárkózást és ezzel a fejlődési csapdahelyzet elkerülését fejlettségi mutatókkal kell mérni, és ezen mutatók értékének javítását célul kell kitűzni, hangsúlyozva, hogy a növekedés, ami mennyiségi elem, nem jelent feltétlenül fejlődést, viszont a fejlettségi szint javítása olyan minőségi elem, amely pozitív visszahatással lehet a növekedésre, azaz a mennyiségi elemre is.

Erre a hazai szakirodalomban is vannak már utalások, amikor a növekedési eredmények mögött keresik a belső okokat, a növekedési csapda elkerülésének útjait. A fejlettséget például a tudás- és egészségszinttel, a gazdasági szerkezet tudásteremtő és hasznosító képességével, termelékenységével és hatékonysággal mérhetjük. Az általános tudás- és képességszint emelkedése a feltétele annak, hogy a tudás és innováció alapú hozzáadott érték bővíthessen, ami egyben a gazdaság és társadalom válságálló-képességét és alkalmazkodóképességét, ezeken keresztül a versenyképességét is erősíti. Ezek együttesen pedig a fenntartható növekedés és a közepes fejlettségi csapda elkerülésének feltételei. Ezért célszerű a méréseknél is paradigmát váltani, hiszen ahogyan Albert Einstein (1879–1955) nevéhez kötve elhíresült: *„egy problémát nem lehet ugyanazzal a gondolkodásmóddal megoldani, mint amivel azt létrehoztuk.”* A paradigmaváltás azt is jelentené, hogy a minőségi tényezőket nemcsak a növekedés feltételeiként, hanem önmaguk fontosságáért, önálló modell keretében vizsgálnánk. Az esszé a rendszerszemlélet fontosságára is szeretne volna felhívni a figyelmet. Arra, hogy a gazdaság egy nagyobb rendszer része, amelyben ha egy részrendszer túlfeszíti a teljes rendszer kereteit, az egyensúlytalanságot okoz. A teljes rendszer része a gazdaság mellett a társadalom és különösképpen a humán vagyoni is, amelyeknek állapota, fejlettsége visszahat a gazdasági lehetőségekre is. Ezért javasolja az esszé, hogy – megfelelő szakmai vita után – készüljön olyan modell, amelyben a legfontosabb fejlettségi mutatók értéke alapján elemezzük az országok fejlettségi szintjét, és annak figyelembevételével eléréndő célértékeket tűzünk ki. Így biztosítható lenne a teljes rendszer harmóniáját dinamikusan megteremtő gazdasági-társadalmi és humán állapot, valamint annak folyamatos javítása. Jövőbeli kutatási feladat a fejlettségi állapot és folyamat pontosabb definiálása, a fejlettségi csapda elkerülhetőségének mérését segítő mutatók további vizsgálata és az ezeket összefoglaló modell megalkotása.

Felhasznált irodalom

- Agénor, P.-R. – Canuto, O. (2012): *Middle-Income Growth Traps*. Policy Research Working Paper 6210, The World Bank, Washington D.C. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-6210>
- Boda György (2022): *Az emberi beruházások és a korszerűsödés*. Új Munkaügyi Szemle, 3(1): 2–14.
- Csath Magdolna (2019): *Közepes jövedelmi csapda vagy fejlődési csapda és a költségvetési hatások*. Pénzügyi Szemle, 64(1): 29–48.
- Csath Magdolna (2021): *Közepes fejlettség, gazdasági szerkezet, termelékenység és az MKKV szektor*. Köz-Gazdaság, 16(2): 78–90. <https://doi.org/10.14267/RETP2021.02.06>
- Csáki György (2018): *A tajvani oktatási rendszer – kiút a közepes jövedelmi csapdából*. Köz-Gazdaság, 13(4): 183–198. <https://doi.org/10.14267/RETP2018.04.09>
- DESI (2021): *Digital Economy and Society Index (DESI) 2021*. Thematic chapters. European Commission.
- EBRD (2019): *Transition Report 2017-18. Sustaining Growth*. European Banks for Reconstruction and Development, London. <https://2017.tr-ebrd.com>. Letöltés ideje: 2021. november 27.
- EBRD (2021): *Transition Report 2021-22. System Upgrade: Delivering the Digital Dividend*. European Bank for Reconstruction and Development. <https://2021.tr-ebrd.com/>. Letöltés ideje: 2021. december 1.
- EC (2020): *Falling into the Middle-Income Trap? A Study on the Risks for EU Regions to be Caught in the Middle-Income Trap*. Final Report, LSE Consulting, European Commission, June. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/middle_income_trap_en.pdf. Letöltés ideje: 2021. december 1.
- Eichengreen, B. – Park, D. – Shin, K. (2013): *Growth Slowdowns Redux: New Evidence on the Middle-Income Trap*. NBER Working Paper No. 18673, National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w18673>
- EU (2021): *Sustainable development in the European Union. Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context, 2021 edition*. Eurostat. <https://doi.org/10.2785/195273>
- Felipe, J. (2012a): *Tracking the Middle-Income Trap: What is It, who is in It, and Why? Part 1*. ADB Economics Working Paper Series No. 306, Asian Development Bank. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2069645>
- Felipe, J. (2012b): *Tracking the Middle-Income Trap: What is It, who is in It, and Why? Part 2*. ADB Economics Working Paper Series No. 307, Asian Development Bank. <http://hdl.handle.net/11540/1596>. Letöltés ideje: 2021. december 1.

- Garrett, G. (2004): *Globalization's Missing Middle*. Foreign Affairs, 83(6): 84–96. <https://doi.org/10.2307/20034139>
- Gill, I.S. – Kharas, H. – Bhattasali, D. – Brahmbhatt, M. – Datt, G. – Haddad, M. – Mountfield, E. – Tatuco, R. – Vostroknutova, E. (2007): *An East Asian Renaissance. Ideas for Economic Growth*. The World Bank, Washington D.C. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-6747-6>
- Gill, I.S. – Kharas, H. (2015): *The Middle-Income Trap Turns Ten*. Policy Research Working Paper 7403, World Bank Washington D.C.. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-7403>
- Huang, Q. – Liu, G. – He, J. – Jiang, F. – Huang, Y. (2017): *The middle-income trap and the manufacturing transformation of the People's Republic of China (PEC): Asian Experience and the PRC's industrial policy orientation*. ADBI Working Paper No. 752, Asian Development Bank Institute (ADBI) Tokyo. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/325011/adbi-wp752.pdf>. Letöltés ideje: 2021. december 1.
- Im, F.G. – Rosenblatt, D. (2013): *Middle-Income Traps: A Conceptual and Empirical Survey*. Policy Research Working Paper No. 6594, World Bank, Washington D.C. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-6594>
- IMD (2021): *World Digital Competitiveness Ranking 2021*. IMD Lausanne. <https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-digital-competitiveness/>
- Legatum Institute (2021): *The Legatum Prosperity Index. A tool for transformation, 2021*. https://www.prosperity.com/download_file/view_inline/4429. Letöltés ideje: 2021. november 28.
- Maslow, A.H. (1943): *A theory of human motivation*. Psychological Review, 50(4): 370–396. <https://doi.org/10.1037/h0054346>
- Matolcsy György – Palotai Dániel (2019): *Felzárkózási pályán Magyarország*. Hírelintézeti Szemle, 18(3): 5–28. <http://doi.org/10.25201/HSZ.18.3.528>
- MNB (2020): *Termelékenység Jelentés 2020*. Magyar Nemzeti Bank. <https://www.mnb.hu/letoltes/termelekenysegi-jelentes-2020-hun.pdf>
- MNB (2021): *Versenyképességi Jelentés 2021*. Magyar Nemzeti Bank. <https://www.mnb.hu/letoltes/versenyke-pesse-gi-jelente-s-hun-2021-1018.pdf>
- Ohno, K. (2013): *Learning to Industrialize. From Given Growth to Policy-aided Value Creation*. Routledge, London. <https://doi.org/10.4324/9780203085530>
- Palotai Dániel – Virág Barnabás (2016): *Versenyképesség és növekedés*. Magyar Nemzeti Bank. <https://www.mnb.hu/kiadvanyok/mnb-szakkonyvsorozat/versenykepesseg-es-novekedes>

- Paus, E. (2017): *Escaping the Middle-Income Trap: Innovate or Perish*. ADBI Working Paper 685, Asian Development Bank Institute, Tokyo. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/231951/adbi-wp685.pdf>. Letöltés ideje: 2021. december 1.
- Picker, L. (2007): *The Effects of Education on Health*. National Bureau of Economic Research No. 3., March, Cambridge, USA. <https://www.nber.org/digest/mar07/effects-education-health>. Letöltés: 2021. november 26.
- Raghupathi, V. – Raghupathi, W. (2020): *The influence of education on health: an empirical assessment of OECD countries for the period 1995–2015*. Archives of Public Health, 78:20. <https://doi.org/10.1186/s13690-020-00402-5>
- Rippel Géza (2017): *Kína – Az egyensúly helyreállítása és a fenntartható felzárkózás*. Hitelintézeti Szemle, 16 (Különszám): 50–72. <https://hitelintezetiszemle.mnb.hu/letoltes/rippel-geza.pdf>
- Social Progress Imperative (2021): *Global Index 2021*. <https://www.socialprogress.org/global-index-2021>. Letöltés ideje: 2021. november 28.
- Spence, M. (2011): *The Next Convergence. The Future of Economic Growth in a Multispeed World*. Farrar Straus and Giroux, New York.
- Spence, M. (2022): *Regime Change in the Global Economy*. Project Syndicate, 14 January. <https://www.project-syndicate.org/commentary/global-economy-regime-change-lewis-turning-point-by-michael-spence-2022-01?barrier=accesspaylog>. Letöltés ideje: 2022. február 10.
- UNDP (2020): *Human Development Report 2020. The next frontier. Human development and the Anthropocene*. United Nations Development Programme, New York. <https://digitallibrary.un.org/record/3895090>. Letöltés ideje: 2021. december 1.
- Virág Barnabás (2016): *A gazdasági felzárkózás nemzetközi és hazai tapasztalatai*. Előadás, Versenyképességi és Növekedési Fórum, június 24. <https://docplayer.hu/43456702-A-gazdasagi-felzarkozas-nemzetkozi-es-hazai-tapasztalatai.html>. Letöltés ideje: 2022. február 10.
- Virág Barnabás (2017): *Új Világ – Kihívások és Válaszok*. Előadás, HBLF Pénzügyi Csúcstalálkozó, április 20. <https://docplayer.hu/106103602-Uj-vilag-kihivasok-es-valaszok.html>. Letöltés ideje: 2022. február 10.
- Virág Barnabás (2019): *A jövő fenntartható közgazdaságtana*. Magyar Nemzeti Bank. <https://www.mnb.hu/kiadvanyok/mnb-szakkonyvsorozat/a-jovo-fenntarthato-kozgazdasagтана>
- Žuk, P. – Savelin, L. (2018): *Real convergence in Central, Eastern and South-Eastern Europe*. Occasional Paper Series. No. 212/July 2018, European Central Bank. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3215693>